

Щомісячний науково-методичний журнал «Освіта та розвиток обдарованої особистості». – 2015. – №11. – С.28-33.

Демченко О.П.

Глухівський національний педагогічний університет імені

Олександра Довженка, м.Глухів, u_eleena_pr@mail.ru

СОЦІАЛЬНА ОБДАРОВАНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті на основі порівняння поглядів сучасних учених про сутність і функції еліти, з однієї сторони, а також специфіці і структурі соціальної одареності, з іншої, встановлено, що якості елітарної особистості і соціально одареного людини корелюються по певним позиціям. Показано, що елітарна особистість має характеристики одареності, високий рівень сформованості яких буде сприяти більш успішному виконанню завдань, поставлених суспільством перед елітою. Визначено, що соціально одарені люди володіють необхідним потенціалом для успішного виконання функцій еліти, досягнення високих результатів в управлінській діяльності.

Ключевые слова: еліта, елітарна особистість, соціальна одареність, соціальний інтелект, емоціональний інтелект, організаційні і управлінські здібності, лідерські якості.

On the basis of a comparison of modern scientists about the nature and functions of the elite on the one hand, as well as the specifics of the structure and social endowments, on the other, it is found that the characteristics of an elite personality correlated with the quality of social gifted man. It is shown that the person has a quality elite talent, a high level of formation which will contribute to the successful implementation of the tasks set before the elite of society. It was determined that socially gifted people have the necessary capacity to successfully carry out the functions of the elite, to achieve high results in sphere of management.

Key words: elite, elite personality, social talent, social intellect, emotional intellect, organizational and managerial skills, leadership qualities.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови нашої держави відбуваються складні політичні та соціальні трансформації, пов'язані з реформування різних сфер суспільного життя. Однією з умов успішного цивілізаційного поступу України є формування еліти, яка зможе здійснювати на вершинах політичної, економічної, соціальної, культурної вертикалей таку перетворювальну й управлінську діяльність, що відповідає до національним інтересам та європейському вибору українців.

«Рекрутування» до цієї важливої соціальної ланки лідерів та управлінців доречно здійснювати передусім з числа найбільш патріотичних, моральних і професійних громадян. До того ж, в елітарних особистостях, окрім спеціальних здібностей і знань, які відповідають обраній сфері діяльності, має бути організаторський і комунікативний потенціал, розвинені волюві та лідерські якості, соціальні навички тощо. З огляду на це, варто зазначити, що потенційними представниками елітарних груп можуть стати соціально обдаровані особи, в яких є необхідні соціально-психологічні ресурси для виконання функцій еліти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розробки соціальної обдарованості були започатковані в ХХ ст. у зарубіжному психолого-педагогічному дискурсі (К.Ебромс, Б.Кларк, В.Мерлін, Д.Сміт, Б.Теплов, К.Хеллер та ін.). В останні десятиріччя актуалізувалося вивчення цього феномену в працях російських (А.Галіахметова, Т.Гущина, Г.Зверева, І.Івенських, Т.Кісельова, Н.Колодій, Д.Люсіна, М.Рожков, Д.Ушаков, Т.Хрустальова та ін.) і білоруських (Я.Коломинський, Є.Панько та ін.) учених. У цей час були проведені дослідження щодо встановлення статусу соціальної обдарованості, розкриття її сутності та особливостей вияву ознак на різних вікових етапах, виокремлення структурних компонентів тощо.

Посилення інтересу сучасних психологів і педагогів до даної проблеми наразі спостерігається і в Україні: проведено фундаментальне дослідження соціальної обдарованості як високого рівня вияву соціальних здібностей (О.Власова), започатковані наукові розробки різних аспектів (Н.Мацюк, О.Науменко, М.Янковчук та ін.). Результати експериментування репрезентують нові знання про соціальну обдарованість, розширюють уявлення про неї як складне соціально-психологічне утворення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розробленими, на наш погляд, є питання виділення в характеристиці елітарної особистості ознак соціальної обдарованості, встановлення місця соціально обдарованих людей в елітарних групах і визначення можливості їх участі в управлінських процесах.

Формулювання мети статті. На основі аналізу характеристики еліти як соціального типу в межах статті покажемо, що якості елітарної особистості та соціально обдарованого індивіда корелюються за деякими позиціями. Завдяки особливим характерологічним показникам соціально обдарована людина може успішно виконувати функції еліти, досягати значних результатів в управлінській діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На різних історичних етапах в елітарних групах важливу роль відігравали яскраві, неординарні особистості, сильні й цілісні натури, які досягали визначних успіхів у політичному й суспільному житті, займали високе місце в соціальній ієрархії. Вони залишили помітний слід в історії не лише через своє знатне походження, високе матеріальне становище, значний інтелектуальний потенціал, але й завдяки сформованим соціально важливим якостям (відданості суспільним ідеям, цілеспрямованості, харизматичності, почуттю власної гідності, внутрішній силі, рішучості, наполегливості, лідерству, вмінню переконувати людей і впливати на них, здатності відчувати настрої

та викликати необхідні емоції, схильності швидко орієнтуватися в соціальних ситуаціях й адекватно реагувати на нові суспільні виклики).

Апелювання до філософської думки елітарного спрямування показує, що відомі персонологи (Д.Донцов, В.Липинський, Н.Макіавеллі, Т.Карлейль, Ф.Ніцше та ін.) відводили роль суспільної домінанти не стільки високо інтелектуальним персонам, скільки активним і вольовим натурам. На думку філософів, ініціаторами, організаторами, провідниками мас такі люди зможуть стати завдяки авторитетові, харизматичності, розвиненим соціальним здібностям і психологічним якостям.

У психолого-педагогічному дискурсі кінця ХХ ст. (Д.Големан, О.Лебедєв, О.Савенков та ін.) почала активно обстоюватися ідея, що досягненню життєвого успіху, самореалізації особистості, її входженню в елітарні групи в динамічному суспільстві сприятиме не стільки потужний коефіцієнт інтелекту, а передусім відіграватимуть некогнітивні фактори: високий рівень соціальної адаптації, схильність до орієнтування й швидкого реагування в нових соціальних ситуаціях, здатність до ефективної взаємодії, значна комунікативність і громадська активність, лідерські якості й комунікативні здібності, соціальний та емоційний інтелект тощо.

Питання сутності еліти як наукового феномену, її функцій, завдань, типології активно розробляються у філософському, політологічному, соціологічному, психологічному, морально-етичному дискурсах. Проте в сучасному науковому полі точаться гострі дискусії щодо критеріїв елітарності та способів входження в елітарні групи. У вітчизняних соціально-філософських теоріях часто дається негативна оцінка діяльності української еліти кінця ХХ – початку ХХІ ст., розкриваються проблеми і суперечності її формування на перехідному етапі розбудови державності. Відповідно до цього, зробимо акцент на тих важливих положеннях, яких будемо вибудовувати власну наукову позицію.

– По-перше, за основу беремо пояснення феномену «еліта» згідно аксіологічного підходу, що базується на етимологічному значенні цього слова («найкращий», «обраний» чи «відібраний»). У такому сенсі до еліти належать передусім люди, які мають інтелектуальні або моральні переваги над масами безвідносно до свого статусу (Л.Боден); найвидатніші персони, які володіють певними неординарними якостями (енергійність, освіченість, культура, популярність). У цьому контексті еліту порівнюють з найдоброякіснішим сортовим насінням, найкращими рослинами або тваринами, які отримані в результаті селекції та призначені для подальшого розмноження або розведення (З.Куньч). Тобто до еліти належать особи, які є кращими представниками суспільства, мають найбільшу кількість позитивних якостей, цінностей і пріоритетів; високий рівень розвитку інтелекту, відповідні здібності, творчий потенціал і виконують функції управління соціумом. До того ж елітарна особистість має бути освіченою, моральною, мудрою, справедливою, альтруїстичною, спрямованою на досягнення високих соціальних стандартів.

– По-друге, диференціюємо категорії «елітарна» й «елітна» особистість, які не є синонічними. Це два різні поняття: елітарність – наявність певних якостей, психологічних особливостей, які дозволяють бути елітою; елітність – формальна приналежність людей до еліти. Тобто в першому разі йдеться про індивіда як носія якості елітарності, що співвідноситься з інтелігентністю, шляхетністю, ерудованістю, наявністю відповідних вольових якостей та лідерськими характеристиками тощо. Проте елітарна особистість може і не входити до елітного прошарку. Під іншим трактуванням розуміється особистість, яка за своїм соціальним статусом належить до еліти, але немає елітарних чеснот і властивостей (Л.Сохань).

– По-третє, варто враховувати різноплановість і неоднорідність елітарних груп, серед яких виділяють політичну, управлінську,

інтелектуальну, економічну, національну еліту. Учені диференціюють еліти також по вертикалі: загальнонаціональна, регіональна, галузева (В.Малиновський); центральна й регіональна (М.Пірен). *Ознаки соціальної обдарованості найбільше проявляються в представників управлінської еліти, яка репрезентує себе в трьох суспільних сферах – політичній, економічній, культурній* (А.Гошко, Г.Дмитренко). До управлінської еліти належать не лише політичні й громадські діячі, вчені, митці загальнодержавного масштабу, а й керівники, лідери регіонального рівня (міські голови, депутати органів місцевого самоврядування, очільники обласних і районних партійних осередків, ректори вишів і директори шкіл, керівники підприємств і закладів культури тощо).

Зазначимо, що деякі науковці експлікують елітарну особистість в ідеалі як «індивідуальність, яка репрезентує найвищий рівень індивідуально-особистісного розвитку та буття. Це вищий і специфічний спосіб взаємопов'язаності особистісних структур і саморегуляції особистості, який забезпечує певною мірою її автономне існування в соціумі, а водночас продукує більш піднесену індивідуалізовану форму залучення особистості до життєдіяльності суспільства [14, с.396]. Опираючись на зазначене трактування, вважаємо, що елітарна особистість має ознаки обдарованості, оскільки передбачає сформованість здібностей і якостей достатньо високого рівня та їх вияву в процесі діяльності («буття»). Зауважимо, що Б.Теплов тлумачив обдарованість як якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тої чи іншої роботи [17, с. 22].

Більше того, маємо підставу оцінювати елітарну особистість як індивіда з ознаками соціальної обдарованості, який виявляє свої здібності й самореалізується в соціумі, в процесі «життєдіяльності суспільства». Наші припущення базуються на тлумаченнях соціальної обдарованості як: системного й динамічного особистісного утворення, що розвивається

протягом життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у соціально орієнтованій діяльності [5]; передумови розвитку управлінських здібностей, потенційної можливості досягнення успіху у сфері діяльності типу «людина-людина» [4]. Опираючись на такі визначення, зауважимо, що представник управлінської еліти несе в собі ознаки соціальної обдарованості, високий рівень їх сформованості сприятиме більш успішному виконанню ним функції керівництва, реалізація якої відбувається насамперед у соціономічних видах діяльності.

Звернемо увагу на те, що науковці вважають головним змістом існування еліти – її діяльність у площині соціальної практики, а найважливішою функцією – управління соціумом. Загальні функції світових національних еліт, які виділяють дослідники, також мають соціально значиме забарвлення: творення розумної опозиції щодо різного роду сумнівних соціальних перетворень, ідей сталого розвитку інноваційних адаптаційних процесів; лідерство у формуванні державної політики та культури тощо [16, с. 6-18]. У свою чергу, за висновками О.Власової [2], соціально обдарована людина має стійку потребу та значний дієвий потенціал для здійснення активних перетворень у соціальному середовищі, об'єктами яких може бути як конкретна особистість, так і спільнота (родина, коло друзів, держава чи людство в цілому).

Таким чином, важливою сферою активної перетворювальної діяльності та самореалізації представника управлінської еліти, як і соціально обдарованої особистості, є соціономічна площина, в основі якої взаємодія з людьми, вплив на їхні емоції та мотивацію, ініціювання та організація інших для суспільних перетворень, керівництво ними.

Спільною характеристикою елітарної особистості та соціально обдарованого індивіда, як компонента обдарованості за концепцію Дж.Рензулі, є високий рівень мотивації, у тому числі й соціальної, яка передбачає спрямованість на взаємодію, потребу в досягненні успіху в такій

взаємодії. Це завжди внутрішня особистісно-сміслова мотивація, в основі якої лежать спонукальні механізми альтруїстичного змісту. Так, елітарна особистість, на думку Л.Сохань [14, с.398], відрізняється особливою мотиваційною структурою, яка психологічно обслуговує її соціальну й індивідуальну поведінку. У свою чергу, деякі дослідники [5] зазначають, що соціальна обдарованість обумовлюється наявністю в людини певної ієрархії в мотиваційній сфері з домінуванням термінальних цінностей і потреб у самовираженні, в суспільному визнанні та в духовних цінностях.

Апелювання до праць сучасних елітологів показало, що в межах окреслених ними якостей елітарної особистості важливе місце займають соціально значимі. Така людина має володіти певним унікальним соціально-значущим ресурсом: визначними (особливими) психологічними, соціальними (національними), політичними [7; 12]; професійно-діловими, адміністративно-організаторськими, соціально-психологічними, морально-етичними [8] якостями. Завдяки цьому вона зможе реалізовувати управлінські функції, істотно впливати на процес управління суспільством, брати участь у визначенні тенденцій його розвитку, вирішенні соціальних конфліктів [3]; бути безпосереднім учасником затвердження й здійснення рішень, пов'язаних з функціями управління, розвитку науки й культури (тобто творчі функції) [12]. До характеристик елітарної особистості дослідники передусім відносять морально-етичні та морально-вольові якості:

– усвідомлення важливості справ і свого покликання, почуття обов'язку, здатність брати на себе тягар відповідальності громадянської (за долю своєї вітчизни, за перебіг суспільних справ), соціально-історичної (за загальнолюдські справи), індивідуально-особистісної (за себе, власну долю, за долю своїх близьких) тощо (Л.Сохань) [14];

– людяність, духовність, порядність, чесність, повага людської гідності, почуття обов'язку (М.Пірен) [16];

– дисциплінованість, дієздатність, воля, рішучість, ініціативність, здатність до вирішення проблем (Н.Нижник) [10];

– готовність ставити інтереси суспільства вище особистих і групових інтересів, керуватися ними, жити за ними (Г.Ашин) [1];

У цьому контексті актуальною є думка Х. Ортеги-і-Гассета [11], що головним критерієм елітарності особи є її духовна перевага над людиною-масою, яка проявляється перш за все в умінні керувати вчинками та діями, дотримуватися нормам культури та моральності.

Як бачимо, в психологічному портреті еліти важливе значення відіграють якості морального порядку. Щодо соціально обдарованої особистості, то її домінуючими характеристиками також є високі моральні судження, альтруїзм, гуманність, здатність допомагати людям, готовність служити соціальним ідеям, висока вимогливість до інших, до себе, до результатів власної праці; відповідальність і твердість щодо даного нею слова, взятих зобов'язань тощо [5].

Дослідники елітологічної проблематики [9; 10] серед соціально-психологічних якостей представника управлінської еліти виділяють інтуїцію, готовність швидко й ефективно діяти в умовах конкуренції, здатність стратегічно мислити, проявляти самостійність та ініціативу, схильність до ризику та вирішення проблем, уміння вчасно реагувати на зміни навколишнього середовища шляхом прийняття обґрунтованих рішень, швидко визначати ефективність нововведень тощо. Сформованість таких характеристик може засвідчувати, що елітарна особистість володіє розвиненим соціальним інтелектом. У цьому зв'язку погоджуємося з думкою деяких науковців (С.Соколовський), що соціальний інтелект можна брати за критерій «селекції» державних службовців, їхнього якісного відбору.

Апелюючи до позиції М.Логунової [8], бачимо, що серед характеристик еліти виділені оптимізм, уміння керувати власною поведінкою та створювати соціально-психологічний комфорт у колективі,

емоційна стійкість, стресостійкість, тощо. Зазначені якості в своїй сукупності маємо підставу диференціювати як емоційний інтелект.

Звернення до праць низки науковців (Н.Амінов, М.Рожков, Д.Ушаков, Т.Хрустальова та ін.) показує, що вони виділяють у структурі соціальної обдарованості соціальний та емоційний інтелект як її важливі компоненти. Ці феномени є предметом сучасних досліджень, активно використовуються в зарубіжному та вітчизняному психолого-педагогічному тезаурусі та викликають гострі наукові дискусії. Часто вони пов'язуються між собою, емоційний інтелект визначається як підструктура соціального.

Зустрічаємо науковий підхід, за яким соціальний інтелект – це усвідомлена позиція особи щодо оцінювання соціальних відносин в суспільстві, соціальній групі, свого місця в статусно-ролевій структурі організації на основі добровільного вибору стратегії власного життя та способів її досягнення [19]. Д.Ушаков [15] пояснює природу соціального інтелекту як здатність розуміти людей і соціальні ситуації з трьох важливих позицій, зокрема: особливу схильність, яка відрізняється від інших видів інтелекту, але має з ними зв'язок; не стільки здатність, скільки систему знань і вмінь, набутих протягом життя, тобто компетентність у сфері соціального пізнання, а не спеціальну здатність; особистісну рису, яка визначає успішність соціальної взаємодії.

Наступна наукова сентенція [20, с. 197] пояснює емоційний інтелект як когнітивну здатність (capacity) трактувати емоції та використовувати їх для поліпшення розумової діяльності. Він включає здібності (abilities) точно розрізняти, викликати емоції для активізації мислення, розуміти експресивні знання та усвідомлено регулювати ними задля сприяння емоційному та інтелектуальному зростанню.

Таким чином, у характеристиці елітарної та обдарованої особистості важливими показниками є соціальний та емоційний інтелект. Сформованість таких складних психологічних конструктів дозволить їм

ефективно спілкуватися, прогнозувати власні дії та поведінку інших людей у різних сферах життєдіяльності; розбиратися у власних емоціях та емоціях партнерів по спілкуванню, розпізнавати наміри, почуття й емоційні стани співбесідників за невербальною та вербальною експресією, досягати соціально значимих цілей завдяки здатності ефективно управляти своїми почуттями тощо.

До того ж успішне здійснення управлінської діяльності, організація комунікації представником еліти, який несе в собі ознаки соціальної обдарованості, вимагає наявності в нього розумового розвитку вище середнього. Підтвердженням цьому є думка вчених [10; 12; 16], які серед якостей елітарної особистості виділяють інтелектуальні здібності, творче мислення, спроможність до навчання, освіченість, широка поінформованість в різних галузях і ерудованість тощо.

Закцентуємо увагу на соціально значимих якостях, комунікативних, організаторських, управлінських здібностях, які, на думку дослідників, є необхідними у внутрішньому потенціалі елітарної особистості. Зокрема, представник управлінської еліти повинен мати потужний комунікативний потенціал, який включає: комунікативні навички, володіння технологіями ефективного спілкування та здійснення управлінського впливу, використання різноманітних засобів комунікації [12]; знання та вміння працювати з людьми [10]; здатність оперативно перебудовувати роботу колективу та власну, комунікабельність і вміння регулювати міжособистісні відносини [9]. До того ж важливими в структурі елітарної особистості є організаторсько-управлінські якості: уміння формувати працездатні групи виконавців для розв'язання проблем державного управління, об'єднувати їх на основі суспільних цінностей і принципів; здатність підтримувати атмосферу взаємодії та співробітництва в середині управлінських структур та поза їх межами в інтересах вирішення державно-управлінських завдань [12].

Такий підхід корелюється з характеристикою соціально обдарованої особистості, оскільки, за твердженням науковців [18], до її структури, представленій п'ятьма основними компонентами аналогічно до моделі обдарованості Дж.Рензуллі, входять комунікативно-організаторські здібності та управлінські властивості особистості.

На думку наших сучасників (А.Гаврилюк, Г.Дмитренко, Т.Ріктор, М.Логунова та ін.), портрет елітарного керівника мають доповнювати лідерські якості. Низка дослідників (Л.Бевзенко, О.Тулинська, Л.Шкляр, М.Шульга та ін.), акцентуючи увагу на вираженому лідерському потенціалі елітарної особи, вважає, що в кризовий період більш коректним є використання терміну «лідер», оскільки категорія «еліта» корелюється зі стабільним соціумом. В.Кремень [6] пропонує взагалі відмовитися від терміна «еліта» й замінити його категоріями «лідер», «лідерство». Вчений аргументує це тим, що термінологічний вислів «еліта суспільства» («вибраний, кращий з найкращих») дискримінує людей у цілому; не зрозуміло, хто і яким чином здійснює такий відбір «найкращих»; у «суспільстві знань» кожна людина є індивідуумом, особистістю і може досконало володіти здібностями та навичками певної галузі діяльності.

Щодо соціальної обдарованості, то, за висновками дослідників [15], здатність до лідерства є її «ключовим пунктом». Також деякі науковці [5] стверджують, що соціальна обдарованість обов'язково включає лідерські якості, лідерська обдарованість є одним з виявів соціальної обдарованості.

В ієрархії якостей, що впливають на авторитет особистості як соціально обдарованої, так і елітарної, певне місце займає особиста привабливість та харизматичність. Як зазначає Л.Сохань, «престиж глави, керівника може ґрунтуватися лише на силі або на місці в ієрархії, але він стає більш міцний і вражаючий, якщо підкріплений симпатією. На думку дослідниці, так звана «харизматична влада», політичний leaders більшою мірою формуються аурую симпатії, яку вони вміють створювати й підтримувати навколо себе»

[14, с.398]. Із свого боку, деякі вчені [13] у портреті соціально обдарованої особистості виділяють аналогічні риси (фізична привабливість і акуратність у зовнішньому вигляді, позитивне сприйняття переважною більшістю людей), які характеризує її також як харизматичну особистість.

Підсумовуючи результати аналізу, бачимо, що в психологічних портретах елітарної та соціально обдарованої особистості прослідковуються спільні характеристики: соціальна мотивація, соціальний та емоційний інтелект, морально-вольові якості, лідерство, комунікативно-організаторські здібності, управлінські властивості, харизматичність тощо. Узагальнення доводять, що якості соціально обдарованої та елітарної особистості часто співпадають та взаємоперетинаються. Це дає нам підставу, з одного боку, стверджувати, що елітарна особистість несе в собі ознаки соціальної обдарованості. З другого боку, соціально обдарований індивід має необхідні ресурси для входження в елітарні групи. Попри це розуміємо, що категорії «елітарна» і «соціально обдарована» особистість є різними науковими феноменами, кожен з яких має свою природу та специфічні функції. До того ж названі характеристики не втілюються в повному обсязі в одній персоні та в кожній елітарній чи обдарованій людині, критерії їх розгортання не завжди є достатньо очевидними. У кожній особистості (елітарній чи соціально обдарованій) інтелектуальні, моральні, соціально-психологічні якості комбінуються неповоротно та індивідуально, при цьому проявляються, як і в будь-якій людині, чесноти й недоліки. Здебільшого в особі такого порядку весь спектр власних характеристик дає особливе поєднання, яке зможе забезпечити їй лідируюче становище в суспільстві або групі, надасть можливість ефективно здійснювати управління людьми, сприятиме досягненню життєвого успіху.

Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є розробка ефективної системи виявлення й розвитку соціально обдарованих людей як елітарного резерву. Якщо наша держава хоче мати справжню

національну еліту як найкращих представників, здатних моделювати й реалізовувати стратегічні цілі розвитку країни, здійснювати управління на різних рівнях, бути носієм базових демократичних, національних, духовних і моральних цінностей, то вона має створити соціально-педагогічний простір, сприятливий для «селекції» соціально обдарованих особистостей, та забезпечити умови для їх «рекрутування» в елітарні групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашин Г.К. Понятие «элита» и его роль в политических исследованиях [Электронный ресурс] / Г.К. Ашин. – Режим доступа : <http://www.academyrh.info/html/ref/20050702.htm>.
2. Власова О. Чинники розвитку соціального потенціалу особистості / О.Власова // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С.55-63.
3. Воронько О.А. Керівні кадри : державна політика та система управління / В.А.Воронько. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 156 с.
4. Ивенских И. В. Психологическая модель социальной одаренности менеджера / И.В.Ивенских, Т.М. Хрусталева // Сибирский психологический журнал. – 2010. – № 36. – С. 80-84.
5. Киселева Т.Г. Рефлексивно-аксиологический подход к исследованию социальной одарённости / Т.Г. Киселева // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – № 2. – Том II. – С.78-83.
6. Кремень В. Еліта або лідерство в суспільстві знань // Наукова еліта у розвитку держав : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. / упоряд. О.В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. Л. Макаренко. – Вип. 1. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2012. – С.11-18.
7. Крюков О. Основні підходи до трактування політичної еліти в історії політичної думки / О.Крюков // Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. - К. : Вид-во НАДУ, 2005. – С. 9-32.

8. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності / М. М. Логунова. – К. : Центр інституц. розвитку держ. служби, 2006. – 256 с.

9. Лукьяненко В. Принципы государственной кадровой политики / В.Лукьяненко // Служба кадров. – 2002. – № 7. – С. 47-50.

10. Нижник Н. Підхід до формування змісту якостей керівника в системі державного управління / Н.Нижник, С. Мосов // Вісн. держ. служби України. – 1999. – № 1. – С. 69-75.

11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : АСТ, 2003. – 509 с.

12. Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства / М. Пірен // Вісник УАДУ. – 2001. – № 1. – С. 242–249.

13. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н.С.Лейтеса. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.

14. Сохань Л. Елітарна особистість як соціальний тип / Л.Сохань // Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. пр. – 2010. – №3-4. – С. 394-399.

15. Социальный интеллект : теория, измерение, исследования / под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 175 с.

16. Сучасна управлінська еліта в Україні : якісні характеристики, шляхи та методи підготовки : монографія / за ред. В.А.Ребкало, М.І.Пірен, В.В.Тертичка. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – 180 с.

17. Теплов Б. М. Способности и одаренность // Избр. труды : в 2 т. / Б. М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15-42.

18. Хрусталёва Т.М. Психология педагогической одарённости / Т.М.Хрусталёва. – Пермь, 2003. – 163 с.

19. Цехмиapro И.З. Холистическая философия науки / И.З.Цехмиapro. – Сумы, 2002.– 324 с.

20. Mayer J. Emotional intelligence : Theory, Findings and Implications / J.Mayer, P.Salovey, D.Caruso // Psychological Inquiry. – 2004. – V. 15. – N 3. – P. 197-215.